

NEKADAŠNJI IZGLED SKLOPA KNEŽEVE PALAČE U HVARU

NIKO DUBOKOVIĆ

Pred nešto više od šestdeset godina skup zgrada oko i iznad hvarske gradske lože izgledao je sasvim drugačije nego li danas. Na nepravilnom četverokutu, između crkve ss. Kuzme i Damjana na istoku i stepeništa za Gojavu na zapadu, te nešto iza današnjeg hotela Palace, stajao je kompleks providurskih zgrada.

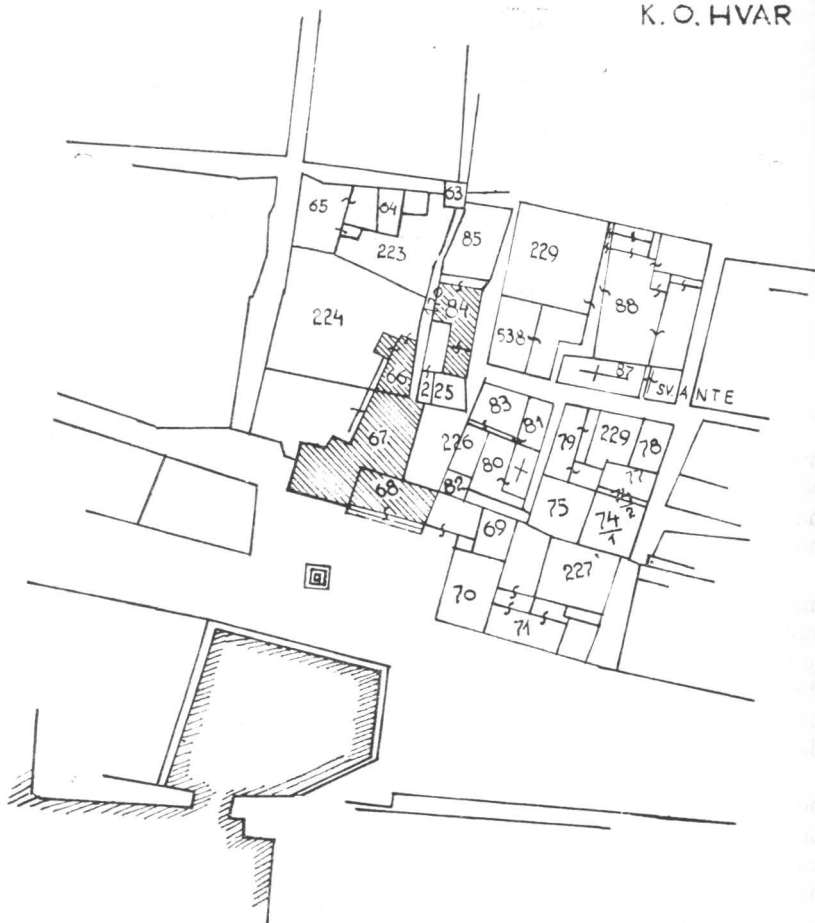
Bio je to upravno-rezidencijalni centar komune hvarske, veoma zamršeni, ali istodobno monumentalni sklop gdje su se zgrade stoljećima dozidavale, stapajući se u arhitektonsku cjelinu, za koju je velika šteta da je većim dijelom porušena. Od svega ostaju danas vidljivi sat-kula i loža, dok je najstariji dio ovog kompleksa, prvobitni knežev dvor, ušao u okvir Benediktinskog samostana, pa je danas potpuno mimetiziran.

U ovim zgradama bio je centar komunalne i državne autonomne uprave, sastajalište velikog vijeća i skupštine, sjedište i stan mletačkog kneza i providura, providurska i autonomna općinska kancelarija. Zapisi govore¹⁾ o ljepoti unutrašnjeg uređaja, ali mi nažalost konkretnog opisa nemamo, pa nam generički zapisi ne mogu poslužiti ni za kakvu, pa ni približnu, rekonstrukciju unutrašnjosti prostorija. Iako je poznato, da javne zgrade i palače u provinciji teško odolijevaju propadanju, radi nebrige, nemamo utisak, da se ovdje radilo o palači bogatoj stukaturama, drvenim stropovima ili slikama, — jer bi od toga ipak nešto bilo ostalo, a koliko je nama i u Hvaru općenito poznato, — nije ostalo baš ništa.

Ono što nam se — naprotiv — čini mogućim, to je opis vanjskog smještaja zgrada, pa ćemo za to ovdje pokušati sagledati, kako su ove zgrade izgledale u zadnjoj fazi njihovog postojanja, naime u XVIII pa do kraja XIX v., kada su — kako rekosmo — dobrim dijelom porušene.

Poslužiti ćemo se dokumentima kojima raspolažemo, i možemo ih podijeliti u tri grupe.

¹⁾ G. Novak: Hvar, 1960, p. 162; Bučić: O javnim građevinama i zgradama u Hvaru, publ. HA br. 3, p. 25; v. Pribojević.

Preris katastralne mape sklopa Kneževe palače u Hvaru iz početka XIX stoljeća

Najprije dolaze arhivski podaci objavljeni od Remigia Bučića²⁾ i Cvita Fiskovića³⁾, što se odnose na ranija stoljeća. Zatim slikovni materijal, gdje spada bakrorez Santinija iz XVII v.⁴⁾, akvarel F. Reinera iz 1829⁵⁾, ovdje prvi put objavljen, prerisi katastarske ma-

²⁾ R. Bučić: op. cit.

³⁾ C. Fisković: Lucićev ljetnikovac na Hvaru, Anali Historijskog instituta JAZU, u Dubrovniku, g. VIII/IX, p. 196 (separat p. 20), odakle proizlazi, da su korčulanski majstori Frano Pavlović i Andrija Anzulović radili na ovim objektima 1538.

⁴⁾ Giuseppe Santini: Porti etc., 1668, — slika br. 1.

⁵⁾ Franz Reiner, austrijski oficir u Hvaru, slikao u akvarelu panoramu grada 1829. (akvarel u Biltenu HAH. br. 5).

pe iz 1834⁶⁾), zidna slika u kazalištu u Hvaru, i stare fotografije. I na kraju opet pisani dokumenti, procjene i ugovori, kojima je staro stanje likvidirano 1868. i 1881, a potiču iz arhiva Higijeničkog društva, što se čuva u Historijskom arhivu u Hvaru.⁷⁾ Pojedine od ovih dokumenata koristit ćemo onako kako bude odgovaralo potrebama opisa, ne držeći se kronologije njihovog postanka.

O prvobitnim i starim upravnim zgradama pisao je Remigio Bučić. Iz njegove knjige vidimo, da se već koncem XIII v. govori o gradnji kneževe kuće u Hvaru, i baš prema vladinom nalogu od 22. aprila 1292. ta kuća je trebala biti obuhvaćena gradskim zidinama, dakle nalaziti se u njima. To je bilo u času kada je mletačka vlada htjela dati Hvaru atribute grada, a to znači u prvom redu zaštitni zid, u čijem okviru će stajati zaštićeni knežev i biskupov dvor.⁸⁾ Taj dvor smješten je dakle unutar zidina, na njihovoj jugo-zapadnoj strani, pa mu se danas ostaci tamo nalaze, ali u našem članku opis ove građevine doći će na kraju, jer je takav redosljed naše investigacije.

Nadalje Bučić kaže, da je 1462. palača dotjerana, i da je na njoj postavljen veliki lav sv. Marka s uklesanim natpisom: 1462. — Franciscus Iustus — po imenu tadanjeg hvarskog kneza (1460—1463).⁹⁾ Bučić nam još saopćava, da same 4 godine kasnije, knez Augustin Renier (1466) dobija ovlaštenje »da gradi dvoranu od jedne do druge kule« i konačno — a u tome se Bučićev navod poklapa sa podacima Fiskovića o klesarima¹⁰⁾ — da se od 1540. nadalje vijeće sastajalo »in turri nova« i da je knez i providur Zakarija Barbaro (1539—1542) često izdavao naredbe u svojoj spavaćoj sobi, a ta soba se nalazila »in turri solitae residentiae« koja se zvala i »turris inferior«.

Sve ovo nam dozvoljava zaključak, da je do sredine XVI v. još jedna druga upravna zgrada bila sagrađena. Tako mi u to doba imamo zgradu Francisca Iusta iz XV v. i onu što se 1540. zove »turris nova«, pa da se razlikuju, prvu su nazivali turris superior, a drugu noviju turris inferior.

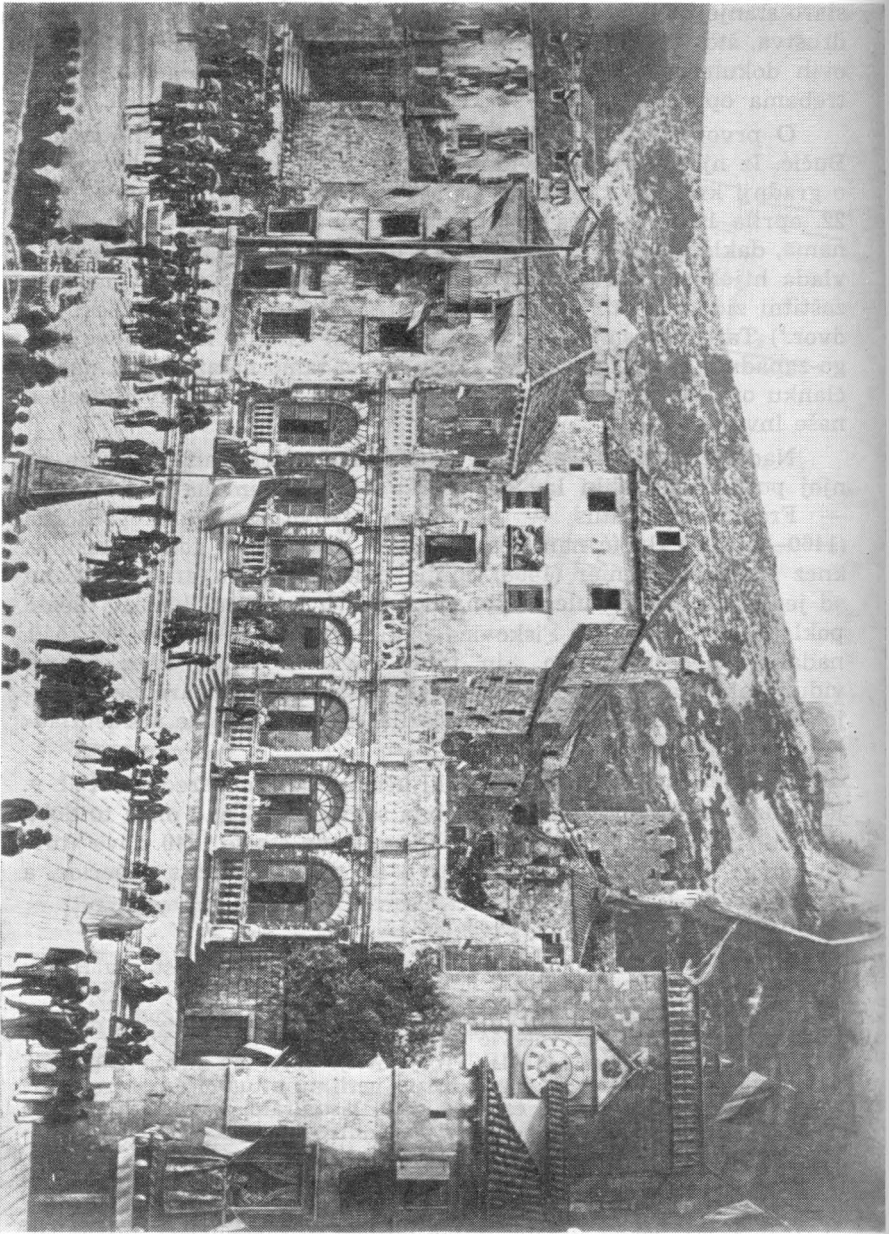
⁶⁾ Vidi perise katastralne mape — orig. u Uredu za katastar u Hvaru (preris Milutin Štambuk).

⁷⁾ Vodić kroz fondove HA u Hvaru (procjena od 13. augusta 1868, a procjenitelji Vice Kovačević i Pjero Devecchi, i ugovor o kupoprodaji od 26. aprila 1881). Procjenitelji 1868. na kraju zapisnika kažu: »... risulta trovarsi l'edifizio peritato attualmente in un stato di deperimento, non essendo stato restaurato dall'originaria sua costruzione, per la quale dovendolo ridurre in istato abitabile si dovrebbero incontrare ingenti dispendi...«

⁸⁾ R. Bučić: Civitas nova et Civitas quae aliis temporibus fuit, — u Vjesniku za arheologiju dalmatinsku, vol. LII.

⁹⁾ Ovaj je lav nakon rušenja zgrade uzidan u zapadni bok lože zajedno s drugim, koji je snimljen s fasade donje kuće kneževog dvora, kako ćemo kasnije viditi.

¹⁰⁾ R. Bučić: op. cit., C. Fisković: op. cit. — v. bilj. 3.

Kneževa palata i loža u Hvaru 1875. godine

S druge strane imamo mogućnost, uspoređujući arhivske podatke što ih pruža Bučić, i sliku ambijenta, utvrditi, da je 1462. g. kada se prvi put knežev dvor proširio izvan zidina. Bučić kaže da je taj posao izvršio Franciscus Iustus, i sebi postavio natpis ispod lava. A mi zaista tog Justovog lava vidimo na fotografiji gornje zgrade, dakle na kuli koja se zove superior. Tako možemo biti sigurni, da je knez Barbaro izdavao naloge u donjoj kuli, kako to čitamo kod Bučića, kao i za to, da se Fiskovićev podatak o ugovoru sa zidarima 1538. za izradu kamenih fragmenata za providursku rezidenciju odnosi na donju zgradu. Ove dvije zgrade — nazvane kulama — bile su spojene sa gradskim zidinama, u kojima se nalazila prvobitna kneževa palača (iz 1292), koju ćemo, kako rekosmo, naći kasnije, jer joj se u malo godina radi nastalih promjena trag skoro zameo, odnosno u Hvaru izgubila uspomena.

Kako su ove zgrade izgledale vidit ćemo iz slikovnog materijala, koji smo već spomenuli.

Ako pogledamo fotografiju snimljenu na dan dolaska u Hvar austrijskog cara 1875¹¹⁾, opazit ćemo na njoj, uz zapadni blok lože, čvrstu renesansnu zgradu, a vezanu s njome, sjevero-zapadno na višem planu nad ložom, drugu. Kuće su spojene diagonalno jednom trećom malom zgradom. To su gornja i donja kula — turris superior et turris inferior.

Gornja kula ima velika vrata, s kojih nekoliko stepenica vode na terasu iznad lože. Nad tim vratima, između dva prozora, stoji veoma masivni lav kneza Franciska Justa. Iznad ovih prozora na dijelu kuće koji se sužava, još dva prozora, a na krovu zdepasti luminar.

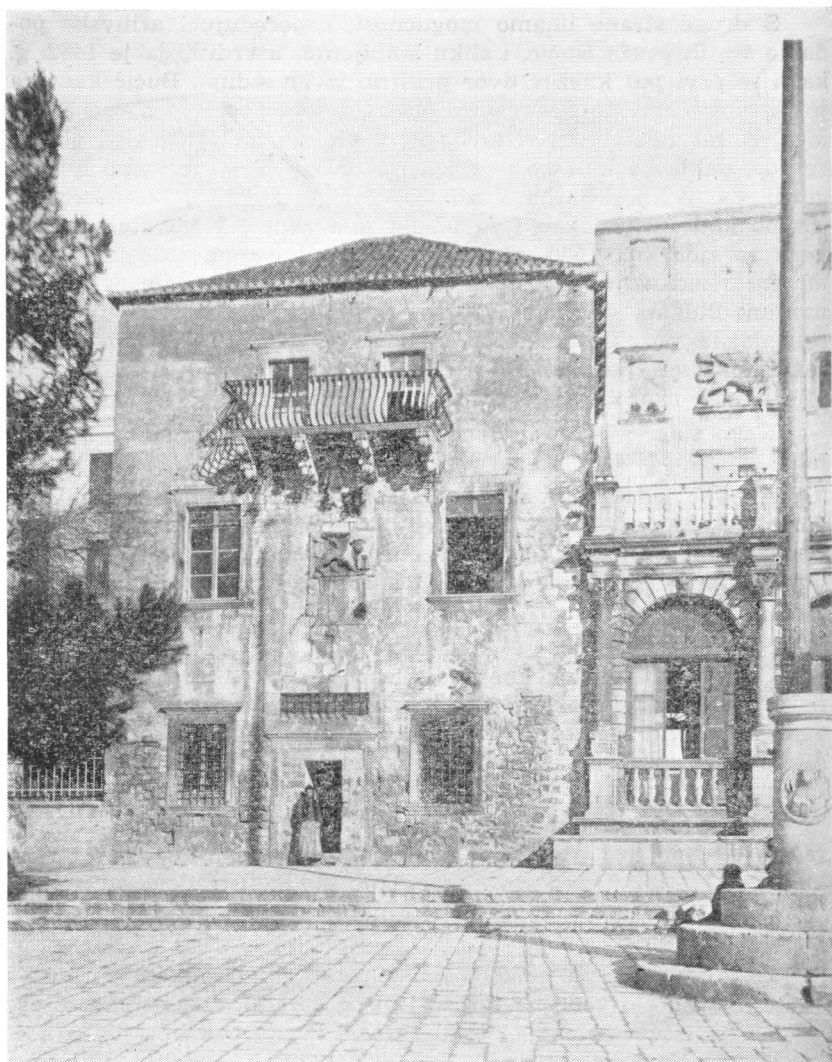
Donja kula ima masivna vrata s bočnim velikim prozorima i rešetkama, po dva prozora iznad njih, sa među njima, jednim lavom sv. Marka. Iznad lava je balkon sa balustradom od željeza trbušastog oblika (svakako ne originalnom), i dvim vratima, kojima se izlazi na taj balkon.

Gornja kula ima po dva bočna prozora na svakom spratu (u visini vratiju što vode na terasu i višeg sprata), dok nema prozora s boka na višem suženom dijelu zgrade. Donja pak ima jedan bočni prozor. Na kući što spaja ova dva centralna zdanja vidi se u pročelju prozor.

Obe kuće djeluju jako masivno, kao kule, i one su takvima sigurno smatrane. U tekstovima koji se na ove objekte odnose govori se o kulama. Grga Novak kaže¹²⁾, da ih je bilo četiri. Mi doduše četiri kule ne možemo ovdje identificirati kao kule u klasičnom smislu, u koliko ne prihvatimo pojam kule onako kako se

¹¹⁾ V. sliku — original u HA, poklonjen od turističkog stručnjaka Petra Mrklića.

¹²⁾ Novak: op. cit.

Izgled Kneževe palače u Hvaru krajem XIX stoljeća

u Dalmaciji i danas još shvaća¹³⁾, naime kao visoke zgrade, koje su se gradile u čvrstom obliku, a tada ih imamo upravo četiri. Nemamo nikako utisak da bi se neke kule iz XVI v. bile kasnije rušile.

¹³⁾ Na dalmatinskim kućama u Zagori se vide ponekad inicijali: CTF, što znači: casam, turrem fecit; s ovim inicijalima su se označavale značajnije kuće ili kuće po dimenzijama slične kuli.

U svakom slučaju, ove dvije zgrade, ovako sumarno opisane, uz sačuvanu sat-kulu, ložu i palaču u zidinama, sačinjavale su stari upravno-rezidencijalni kompleks. Kao najstarije zdanje od svijui, palača u zidinama bila je prvobitni knežev dvor, ali kad je u XV v. sagrađena kula (turre superior) prešao je na nju naziv »pallazzo del conte« (kneževa palača), dok je donja, iako novija, ne znamo kada je postala »cancelleria vecchia«. ¹⁴⁾ Čini nam se da je to moglo biti početkom XIX v., kada je radi trošnosti ove zgrade, trebalo tražiti druge prostorije za općinu, što je i učinjeno.

Ovaj opis trebalo bi sada nadopuniti detaljima s naše fotografije. Na njoj se ispod sat-kule vidi malo dvorište, s vratima, koje je postojalo do između dva rata. Zapadno od donje kule, počinjući nešto sjevernije, išao je oko ovog našeg kompleksa perimetralni zid, koji je sa zidom s druge strane ulice, još zapadnije, tvorio okvir stepeništu, što vodi s početka ulice sv. Marka u gradski predio zvan Gojava, na obronku prema tvrđavi. Taj zid, sudeći po slici (jer ono što od njega ostaje na stepeništu je malo i reducirano) bio je visok nekako do I sprata donje kule. Ovog zida međutim u crtariji Santinija iz 1668. nema, što bi imalo značiti, da u XVII v. još uvijek nije postojao. Ali nije sigurno, jer Santini nije pouzdan kad crta objekte izvan luke i obale.

Da je donja kula građena u renesansnom slogu logično nam je, jer je nastala u XVI v., u vrijeme kada su njeni graditelji radili na renesansnom ljetnikovcu Hanibala Lucića, što nam je opisao Cvito Fisković u djelu koje se ovdje citira, i dao plastični uvid u životne prilike onog vremena.

Ali nam je čudno, da se na gornjoj kuli ne vide ornamentalni elementi gotike, osim samog njenog oblika, koji odiše arhaičnošću, ima izgled zdepaste fortifikacije, vrata iz razloga sigurnosti iznad nivoa terena na kojem se nalazi, i izduženu gotičku preslicu sa zvonom na istočnom boku.

Ali prozora, vratiju prelomljenog luka na vanjskom licu nema, dok unutrašnjost kako je izgledala, ne znamo. Kako to da gornja kula nema stilskih karakteristika svoga vremena? Može biti da su u času gradnje donje kule izvršene kakve preinake i na gornjoj. Sudeći po izgledu gornje kule, ona je morala biti amplificirana, a to se desilo najvjerojatnije u XVI v. Imamo podatak, da je za navale Turaka pod Uluč-Alijem 19. VIII 1571. palača bila spaljena i jako oštećena, a već 1575. obnovljena. ¹⁵⁾ Ova okolnost još više objašnjava stanje što ga pokazuje fotografija. A i bez toga bilo je prilike, jer su popravci vršeni više puta, posebno pod providurom Pierom Semitecolo (1611—1613) ¹⁶⁾, i prilikom popravaka vršenih na loži, pa i u XVIII v.

¹⁴⁾ Prema terminologiji u dokumentima sastavljenim prilikom prodaje objekata Higijeničkom društvu.

¹⁵⁾ R. Bučić: O javnim zgradama, etc. op. cit.

¹⁶⁾ R. Bučić: op. cit. p. 37; Novak: Petar Semitecolo, itd., — u Zborniku Historijskog instituta JAZU u Zagrebu, vol. 4.

Sve što smo napisali izbija iz analize stare frontalne fotografije. Ali nam time svejedno meandar zgrada i dogradnja, koje su stajale iza prvog plana, nije moguće sagledati.

Za to, radi sagledanja izgleda kompleksa u dubinu uzmimo sada i druge dokumente, koji nam tu dubinu pokazuju.

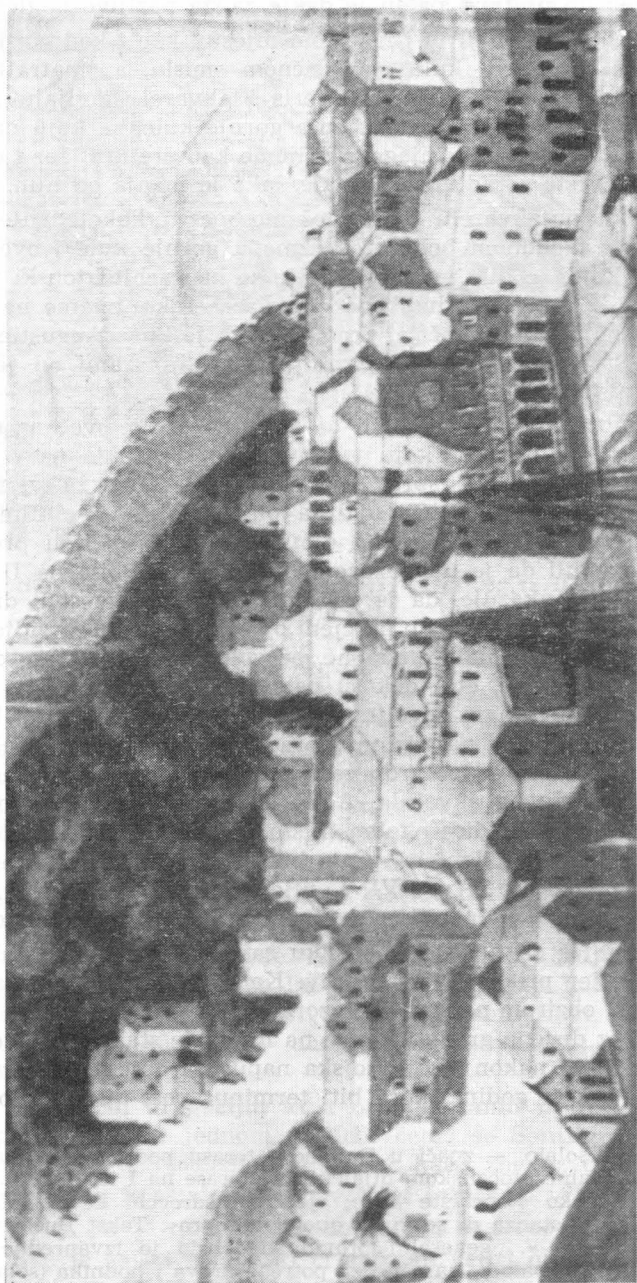
Preris katastarske mape pokazuje stanje iz 1834, a akvarel Franza Reinera je iz 1829, dakle su, može se reći, nastali skoro istodobno.

Iz katastarskog prerisa vidimo, da je gornja kula daleko dublja nego li proizlazi iz fotografije. Ta se zgrada sužava prema sjeveru na čest. zgr. 66, zatvarajući dvorište koje leži između tog produženja i stare prvobitne palače iz 1292. A na kraju produženja kneževog dvora (gornje kule) stoji sa zapadne strane bočna zgrada, koja bi mogla biti neka vrst kule.

Reinerov akvarel pak prikazuje nam grad s bočne strane, jer je slikan s položaja male barutane uz sv. Venerandu. Na njemu za to dobro vidimo izgled zapadnog boka naših zgrada. Ovo nam dozvoljava konstataciju, da se preris i akvarel poklapaju. Na jednom i drugom dokumentu lijepo se vidi dubina gornje kule, i mi dolazimo do zaključka, da baš tu valja smjestiti veliku dvoranu, ono što dokumenti zovu »sala magna«. ¹⁷⁾ Oba dokumenta pokazuju nam balkon na II spratu, koji je vjerovatno upravo onaj sular (»solaro«), što ga Bučić spominje na kraju str. 38 svog djela. Bučić nigdje ne govori o ubikaciji pojedinih prostorija, koje je u dokumentima našao, a solaro prevodi jednostavno kao hodnik, što je preveć općenito rečeno. Jer je soler specijalna vrst terase, balkona ili eventualno prolaza, ali je za nj karakteristično, da uvijek stoji visoko. I mi zaista i na prerisu i na Reinerovoj slici nalazimo takav sular, koji flankira čitavu zapadnu stranu kneževog dvora na II spratu, pa zaključujemo da se u dokumentima baš o ovome radi, jer drugih nema. Iz ove prve konstatacije doći ćemo do one, da je baš tu bila velika dvorana, kako smo već kazali. Ali prije valja riješiti problem kula, jer smo u dokumentima vidili, da je knez i providur Augustin Renier 1466. dobio ovlaštenje da gradi »od jedne do druge kule«. Jednu od kula imamo, to je knežev dvor, turris superior, ali druga, na kraju čestice 66, je li bila ili ne? Nama bi bila potrebna, da uskladimo ovu našu rekonstrukciju sa ovlaštenjem Augustinu Renieru da gradi »od jedne do druge kule«.

Vratimo se na dva naša dokumenta. Na katastarskom prerisu vidili smo na kraju čest. zgr. 66 izbočinu, za koju smo nabacili, da bi mogla biti kula, ali ništa više. Ako pak sad pogledamo akvarel, naći ćemo na istom mjestu zgradu iste veličine po prilici, ali je to kuća na dvije vode. Da je bila kula, Reiner bi je bio nacrtao, kad je na svojoj slici markirao svaki detalj, i kad se na crtežu potpuno odrazila njegova austrijska vojnička pedanterija. Tim više imamo

¹⁷⁾ R. Bučić: op. cit. p. 36.

F. Reiner, Sklop Kneževe palače iz 1829. godine

pravo tako misliti, kad nam Reiner u legendi za ovu kuću kaže, da je sjedište preture, pa ju je dakle zaista pažljivo pogledao.

Prema tome imali bi i na ovom mjestu, kao i kod gornje i donje »kule« isključiti kulu u klasičnom smislu, a smatrati kulom zgradu koju nam katastarski prebris i akvarel stavljaju na kraj čestice 66, naime na kraj izduženja gornje kule, za koju nam Reiner kaže da je služila u njegovo vrijeme kao pretura. Jer i ona ima karakter čvrste zgrade kao i ostale, iako je manja od njih.

I zaista na akvarelu lijepo možemo opaziti, kako zdanje sa »solerom« na zapadnom boku stoji između gornje kule i ove zgrade (kule) u kojoj je bila pretura i ističe se kao arhitektonski posebno tijelo. To iz crteža nedvojbeno proizlazi. Tako imamo na terenu odgovor na podatak Bučića, prema kojem je knez Augustin Reiner bio ovlašten godine 1466. sagraditi veliku dvoranu od jedne do druge kule.

Mogao bi netko primijetiti da je čudno što je svečana dvorana — sala magna, ona uz koju je išao »soler«¹⁸⁾ i bila na II spratu, kad je u palačama prvi sprat, a ne drugi, rezerviran za salone i primanja, pa se za to obično naziva piano nobile. Međutim značaj spratova u jednoj kući zavisi o unutarnjoj raspodjeli prostorija. Već smo vidili da je u kneževom dvoru kapela bila na II spratu, a to svakako ukazuje, da je na tom spratu bio svečani dio kuće. Ako pročitamo čl. B akta o procjeni ove zgrade iz 1868. vidjet ćemo, da se na II spratu nalaze: salone, pergolo con balaustrate di ferro, chiesola, camerone, etc., dok su na prvom spratu: cucina, portico, 4 locali ,etc. Ovo nam dovoljno rječitro kaže, da je II sprat bio svečani sprat, i da se na njemu morao nalaziti salon sa balkonom. Dakle imamo pisanu potvrdu za naš zaključak donesen na osnovu analize Reinerovog akvarela. A da je svečani sprat stajao visoko možda je baš posljedica okolnosti, što je kuća imala karakter kule, pa je kao takva na donjem spratu bila manje sunčana i svjetla, bar u prvo vrijeme, dok u XVI v. nije došlo do proširenja prozora i drugih preinaka, o kojima mi nemamo nikakve dokumentacije.

Treba još da analiziramo sliku sa zabatnog zida kazališta na pozornici, jer prikazuje naš motiv. Kada je slikana ne znamo, ali smatramo, obzirom na stanje prozora gornje kule (superior) na slici, koji su bez drvene građe, i jer se na loži vide stakleni prozori, koji su postavljeni nakon što je vojska napustila objekt, a to znači iza 1868, da baš ta godina mora biti terminus post quem za postanak

¹⁸⁾ Soler = solaio, — znači u Dalmaciji terasu pod suncem, na krovu; sular u dalm. otočanskom dijalektu su terase na I ili II katu, na koje vodi vanjsko stepenište kuće; rječnik Pedrocchi kaže: »piano che divide una stanza di sotto da quella di sopra«. Tekst Bučićev (p. 38) glasi ovako: »...generalni providur odobrio je izvanredne izdatke za popravak palače, naročito za potrebe krova i hodnika (solaro), koji je vodio u veliku dvoranu, gdje su se držale javne rasprave suda i sastajalo Veliko vijeće...«

G. Santini, *Sklop kneževe palače (detalj sa crteža iz 1668. godine)*

slike. Okviri stakala su isti kao i oni iz 1875, dok, naprotiv, na akvarelu iz 1829. prozori zjape.

Ali ova slika ima jednu anomaliju. To je kula s lijeve strane slike. Te kule, kako vidjesmo, nema ni na katastarskoj mapi, ni na akvarelu, pa smatramo da ju je crtač urisao po svojoj fantaziji, pomičući zapadnije gradsku bočnu kulu na zidinama, i da ujednači sliku i da dade pandan sat-kuli, koja stoji s desne strane slike. Možda je slikar kulu urisao, jer mu je taj dodatak netko sugerirao, stojeći pod dojmom tradicije, da je knežev dvor bio flankiran sa četiri kule, kako piše i Novak.

Kula na mjestu što nam je slika u kazalištu pokazuje nije vjerovatna još iz jednog razloga. Da je zaista postojala nalazila bi se na terenu kuće Tocilj, vlasništva danas Benediktinki, stambene kuće na čest. zgr. 65, dok — naprotiv — kuća Tocilj stoji tamo barem od XVI v.

Ne, drugih ni drugačijih kula osim opisanih nije bilo. A da navod potvrdimo još jednom poslužiti ćemo se Santinijevom ilustracijom Hvara iz 1668. Santini je bio, kako znamo, crtač luka i fortifikacija, dok je ostalo risao površno i šablonski. Ali ga ne smijemo mimoići, jer je i on, makar na pamet, naslikao čvor koji nas zanima. Sve je zaista šablonski crtano, ali četiri okvirne kule ne nalazimo, a niti zapadni zid oko kompleksa. Ipak, dobro prepoznajemo donju kulu, *turris inferior*. Santini je gornju kulu zabo-

ravio, čisto brisao, u koliko za njega gornja kula nije zgrada što na njegovom crtežu stoji nekako iznad donje kule. Svejedno, jer Santini kao vojno-pomorski crtač ne bi bio mogao propustiti da označi fortificirani značaj providurskog kompleksa, a to nije učinio, dok je naprotiv gradske zidine ucrtao.

Time smo odgovorili na pitanje da li je providurski kompleks imao četiri kule oko sebe ili ne, i nadamo se da smo dokazali da kula u smislu tvrđave nije bilo, ali su zato sve zgrade bile čvrste, stajale u jugozapadnom uglu grada, izlazeći iz zidina, ali istodobno zatvarajući ih i tvoreći fortifikacioni čvor.

Kada je nastala velika promjena na ovom monumentalnom arhitektonskom sklopu? Sve opisane zgrade stajale su, iako već odavna u lošem stanju — o čemu niže — na svom mjestu do konca pr.v., a zadnji ostatci srušenih djelova uklonjeni su 1903. Higijeničko društvo, čim se g. 1868 konstituiralo, uočilo je ovaj položaj i nakanilo ga je nabaviti i urediti u ugostiteljske svrhe. Općina sa svoje strane nije drugo ni tražila, jer nije znala što bi s trošnim kućama. Dio zgrada bio je po mišljenju onog vremena neupotrebitiv, a za osposobljavanje trebalo je sredstava, koja općina nije imala. Svi su, naprotiv, na sreću, bili složni, da ložu treba spasiti, iako je i ova, kao ostalo, bila u bijednom stanju, u njoj je stanovala vojska i držala otvore u svodovima zazidane ciglama.¹⁹⁾

Teško je danas shvatiti mentalitet koji je dopustio da ove historijske zgrade propadaju. Jedno opravdanje leži ipak u velikoj nestašici sredstava. Našli smo npr. u HA dokumente, iz kojih se vidi, da je sredinom XIX v. općina teškom mukom popravljala ložu svotama, što ih je od vojske dobivala na ime najma za tu istu ložu. Vojska je dakle koristila ložu, ali je nije održavala, a još manje je mislila na restauraciju starih palača za svoje potrebe.

Kad je Higijeničko društvo koncem vijeka dobilo znatna sredstva za gradnju današnjeg hotela, gradilo ga je ab novo, prema projektu arhitekta Schwarza, koji je na tom povjesnom mjestu najprije načinio brisani prostor.

O preuzimanju ovog kompleksa od strane Higijeničkog društva imamo više dokumenata. Ovi se sastoje, kako smo već rekli, od procjene kneževe palače (turris superior) iz 1868, koji smo citirali povodom »solera« na II spratu, od ugovora o kupoprodaji između općine i društva iz 1881, kojim je općina prodala društvu knežev

¹⁹⁾ Austrijska vojska, koja je koristila ložu, držala je velike otvore zazidane, dok su zgrade iza lože, koje su stajale do lože, zjapile i propadale. Austrijski garnizon napustio je Hvar 1868. g., tj. 2 godine iza više bitke, kada se ustanovilo da Italija morskim putem ne može izvršiti invaziju Dalmacije. Ova je naša slika nastala po prilici te godine, dok točno vrijeme kada je vojska napustila ložu ne znamo, ali vjerujemo da nije ranije. Ne smatramo da je točno što Bučić kaže u svojoj radnji na str. 48, jer se sredinom vijeka loža popravila sredstvima što ih je vojska davala na ime najma, ali je i dalje ložu koristila (v. HAH, Mali fondovi, sv. 21/2).

dvor i staru kancelariju (gornju i donju kulu), s okolnim dvorištima i vrtovima, dok je ložu, koja je već služila kao društvena prostorija od 1868. unajmila društvu do 1899, da i dalje služi kao kavana, i, konačno, nacрта arhitekta Schwarza, koji je uz stare zgrade, ucrtao crvenom bojom projekt današnjeg hotela Palace.²⁰⁾

Analizom ovih dokumenata doći ćemo do još jasnije topografske slike stanja prije rušenja.

Uzmimo najprije ugovor o prodaji. Prema tom aktu, pod cifrom i) općina prodaje društvu »la rovina del palazzo comunale detto del conte, situato al centro degli stabili sopradetti«, dakle centralnu zgradu odnosno gornju kulu. Nadalje pod cifrom j) općina prodaje društvu »la torre del palazzo detta cancelleria vecchia, che confina a ponente colla loggia comunale«, dakle zgradu što frontalno nastavlja ložu prema zapadu, i koja se ovdje, kako vidimo, naziva kulom, onako kako smo mi definirali pojam kule za ovaj naš slučaj.

Ovim nabavljenim objektima od strane društva treba pridodati i malu zgradu, koja stoji između dvije kule, na mjestu gdje se one tiču, kao spojnica, jer je vezana unutarnjim drvenim stepenicama.

Društvo je k tome naravno kupilo vrtove i dvorišta, koja su kompleksu pripadala, a ta su: dvorište s velikom krunom bunara²¹⁾ (kruna je još in situ), prolaz što spaja dva dvorišta, kućicu s bunarom ispod stare općine (misli na staru prvobitnu općinu u zidinama), pa čitav meandar prostora i prolaza, od kojeg nam skoro nije ostalo traga.

Slika što smo je ovako dobili postat će nam potpunija kad pročitamo rekapitulaciju ugovora, gdje se citiraju objekti, koji su od kupoprodaje isključeni, u prvom redu stara prvobitna općina, o kojoj danas više nitko ništa ne znade. Rekapitulacija naime glasi: »tra gli stabili e fondi venduti non sono quindi compresi ne l'edifizio

²⁰⁾ V. projekt arh. Schwarza iz Posénas u Friulu u spisima Higijeničkog društva u HA u Hvaru; v. također radnju Đina Novak o Higijeničkom društvu — rukopis u HAH.

²¹⁾ Ovo dvorište je još djelomice sačuvano, naravno u drugim dimenzijama: sada obuhvaća prostor ispred istočnog dijela fasade hotela Palace, dok je izvorno išlo u dubinu, kako se vidi na katastarskom prisu; kada je 1933. srušena kuća, u kojoj je g. 1829. bila općina, i u njoj ostala vjerovatno do 1868, kada je vojska napustila i Arsenal (jer već početkom XIX v. upravne zgrade koje opisujemo nisu više bile upotrebive) sagrađen je aneks hotelu Palace; u prizemlju ovog dodatka ugradio je dr Jozo Avelini nadvratnik dvorske kapele (ali kao spolia), koji mora poticati od vremena preuređenja providura Piera Semitcola; masivni blok ima u uglovima sakralne monograme, a na sredini natpis: UNICA LUX — MEMENTO MEI, s likom Bogorodice po sredini ove invokacije; u dvorištu je i velika kruna bunara, njen promjer je 172 cm, nosi dva frontalna mala lava kao na pečatima, a lik sv. Stjepana na istočnoj strani krune, dok je zapadni bez reljefa; nema godine gradnje niti karakterističnih ornamenata, ali sudeći po obliku i logici, stavljamo krunu u XVI v.

della comune vecchia, ne la torre dell' orologio, ne l' attigua murachetta.«

Ovdje nam je važna »stara općina« (comune vecchia), koju još nismo individualirali, pa to sada treba učiniti.

Ako pogledamo teren sa stražnjih prozora hotela Palace, s viših spratova naravno, vidjet ćemo Benediktinski kompleks, koji se proteže od samog samostana i crkve na istoku, do kuće Tocilj na stepeništu za Gojavu preko zidina, na zapadu, — a u tome sklopu jednu masivnu staru građevinu.

Ova masivna građevina, naslonjena na gradske zidine s unutarnje strane, nosi na svojim vanjskim zidovima vidne tragove mnogobrojnih starih pregradnja, zatvaranja i otvaranja. Ona je na projektu arhitekta Schwarza opisana kao »casa comunale«, dakle općinska kuća, — ona za koju smo vidili da nije bila prodana Higijeničkom društvu. Tako smo našli onu općinsku zgradu, koja je nastala u početku sredovječnog grada, i koju Bučić stavlja u vezu s godinom 1292. kada je vlada naredila da mora biti građena u zidinama. Ako ovaj objekt potražimo na slici iz 1875, naći ćemo ga još s krovom i prozorima, u zadnjem planu na sredini slike.

Dakle, stara općina stajala je istočno od kompleksa prodanog Higijeničkom društvu, u perimetru gradskih zidina, na čestici zgr. 84, a ispod nje dva dvorišta — čest. 225 i 226 — koja su je spajala sa vanzidinskim dijelom kompleksa. Ta se situacija dobro vidi na katastarskom prerisu. Čitav kompleks, povezan, prodani dio i stara općina, komunicirali su sa unutrašnjošću grada ulicom ispod Benediktinske crkve, i drugom ulicom, koja je sada zatrpana, kako će se niže vidjeti, dok su otvori sa zapadne strane bili ulaz kroz ložu, kroz staru kancelariju (donja kula) i jedna vrata u zidinama²²⁾ iznad kuće 1829. opisane kao sjedište preture.

Što se sa ove istočne strane kompleksa dogodilo, i što je promijenilo sudbinu stare općine?

U ugovoru o kupoprodaji između Higijeničkog društva i općine 1881. stoji jedna rečenica, koja nam objašnjava radikalnu topografsku i strukturalnu promjenu čvora koji opisujemo, ali posebno unutarnje-gradskog dijela, i mijenja ga potpuno, na način da mi bez ove klauzule ne bi lako došli do zaključka, da je promjena što ćemo je sada vidjeti, nedavno nastala.

U čl. V (pet) ugovora naime piše: »... sara obbligo della Società igienica di Lesina di costruire a sue spese una strada comoda dalla parte di borra del palazzo, che metta in comunicazione la strada delle monache (i.e. ulica ispod Benediktinske crkve — op. ND) colla gradinata che sta in ponente dei fondi venduti, e precisamente come viene stabilito dal piano di fabbrica compilato dall' architetto S. Bernardo Schwarz a Posénas nell' agosto 1880, strada che dalla caneva delle monache deve imboccare nella mura-

²²⁾ V. Reinerov akvarel.

chetta descritta alla lettera d), e rasentando l'edifizio della Comune vecchia, deve passare in mezzogiorno dell'orto e casa Tocigl.»

Kako se vidi, općina je ovom dispozicijom naredila gradnju jedne nove ulice kroz kompleks kneževe palače, danas iza hotela Palace, što je i izvršeno, pa današnji posmatrač dobiva utisak, da je i prije tako bilo, čime se orijentacija u staro iako nedavno stanje jako otežava.

Probijanjem ove ulice stara je općina, do tada vezana načinom koji smo opisali, prestala biti sastavnim dijelom kompleksa, kojem je do tada uslijed organskog razvitka arhitekture upravnih zgrada pripadala te je od njega odrezana. Sada je međutim ispod nje, odnosno između nje i ranijeg isturenog vanzidinskog dijela upravnih zgrada — danas areal hotela Palace — došla diagonalna ulica, koja je s jedne, sjeverne strane, ostavila staru općinu, a ostale zgrade, odnosno prostor na jugo-zapadu, na južnoj strani te ulice. Ova promjena znači, da je srušen onaj komad zidina, koji je služio kao istočni zid zgrade na čestici br. 66, da bi se od crkve Benediktinki moglo preći na stepenište za Gojavu, koje se nalazi sa zapadne strane kompleksa i omeđuje ga s te strane. Obavezom Higijeničkog društva sada opisanom, da probije ulicu, i da staru općinu ostavi ulici na sjeveru, izvršeno je odvajanje najstarijeg dijela kneževog dvora, koji je bio u zidinama, od novih djelova, građenih u XV v. od kneza i providura Frančeska Iusta i drugih providura iza njega. Drugačije nije moglo biti, jer stara općina nije mogla ući u novi arhitektonski organizam namijenjen novoj svrsi — turizmu.

Osim što je na opisani način prekinut kontinuitet između do tada organski povezanih zgrada, stara općina je doživjela daljnje promjene i degradacije, jer je ušla u okvir Benediktinskog posjeda, da se pretvori djelomice u vrt. a djelomice u kokošinjac koludrica. Poputno je utopljena u sasma novom sklopu.²³⁾

Kako se to dogodilo?

Općina je, nakon sklopljene kupoprodaje sa Higijeničkim društvom, prodala i staru općinu, ovog puta samostanu Benediktinki. Do te prodaje došlo je na slijedeći način.

S motivacijom da žive na preuskom prostoru, Benediktinke su 16. augusta 1882.²⁴⁾ uputile molbu općini, da im uz oštetu ustupi zgradu stare općine. One su na ovu ideju došle vjerovatno nakon kupnje zgrada od strane Higijeničkog društva. Ali između samostana i stare općine nije bilo kontinuiteta, već ih je dijelila jedna ulica — na katastarskom prerisu smo je označili strijelicom — za koju su Benediktinke, u svojoj molbi rekle, da je nepotrebna, jer služi malom broju ljudi, i skoro isključivo stanarima stare općine (»frequentata da pochi, e quasi esclusivamente dagli inquilini di

²³⁾ V. novu ulicu i novi položaj stare općine u katastarskom prerisu Benediktinskog kompleksa na slici nova ulica naznačena crticama.

²⁴⁾ Arhiv Benediktinskog samostana u Hvaru.

detta casa«), dok su, sa zapadne strane, gradske zidine. Ovako vidimo da je i stara općina bila tada davana u najam, i nije više ni ona služila upravnoj svrsi. Ulica u pitanju išla je između stare općine na zapadu i prvobitnog kompleksa Benediktinki na istoku, zatvorenog okvirom visokog zida davne ostavštine Julije Lucić iz 1596.²⁵⁾

Općina je aktom od 19. januara 1883. usvojila molbu, pa je samostan postao vlasnik kuće i ulice, koju je bio ovlašten zatrpati. Time je samostan ušao u posjed čest. 84 (stara općina) i 85, te ulice što je stajala između dotadanjeg samostana i ove nove akvizicije. Nakon toga koludrice su zatvorile od općine prepuštenu im ulicu, pa se na zidu iza hotela Palace (nekako iza istočnog kraja nadogradnje hotela) dobro vidi, između stare općine i bivše samostanske škole, novi pojas zida vertikalno postavljen, širine oko 2 metra, kojim su koludrice spojile svoj stari prvobitni Lucićevski posjed sa netom nabavljenom starom općinom. Ta širina od 2 metra predstavlja širinu zatrpane ulice na tome mjestu. Nakon toga je stara općina sa zgradom samostanske škole pretvorena u samostanski povrtnjak tako, što su zazidani prozori, a oba prostora ispunjena zemljom donesenom iz Dolca.²⁶⁾ Mali dio stare općine, ostao je pokriven da posluži kao kokošinjac. Sa pročelja stare općine, koje je bilo u zatrpanoj ulici, skinut je jedan od lavova, što potvrđuje okolnost, da je zgrada imala svečani ulaz sa gradske strane, koji datira iz vremena kada još nije bilo vanzidinskih zgrada, koje su se počele graditi u XV v. Istodobno imamo još jednu potvrdu — možda nepotrebnu — da se u providurski kompleks ulazilo iz grada, i sa zapada izvan grada.

Dimenzije ove prvobitne općine bile su preskromne, ako se misli, da je tu bio stan providurov, a k tome sjedište uprave i kancelarije. Ali te dimenzije potpuno odgovaraju vremenu kada je ova zgrada nastala, u počecima organizacije grada, i u skladu sa dimenzijama prvobitnih patricijskih kuća, onih koje se nižu na osnovici gradskog perimetralnog zida²⁷⁾, gdje je npr. moćni patricij Petar Hektorović imao same 4 sobe. Pa kao što su patricijima ove zgrade u XV v. postale preuske, pa grade sebi znatnije palače (Lucić, Lucić-Paladinić), tako i providuri u tom istom vijeku šire

²⁵⁾ V. Raccolta di varie fondazioni di benefizij monasterj chiese parocchie etc. della diocesi di Lesina — orig. Sam. OP Stari grad — fotokopija HAH, dokument 172.

²⁶⁾ Saopćeno mi u samostanu.

²⁷⁾ Od istoka prema zapadu nalaze se na zidinama: kuća s grbom grupe Piretić (v. Boglić: Studi storici, N. Duboković Nadalini: O stematologiji i sfragistici otoka Hvara, Arhivist, br. 3—4/56, Zlatna knjiga u Arhivu Machiedo), pa Slavogosti-Gazzari, pa Hektorović, također iz grupe Piretić, ali utvrđeno Petrovim testamentom (N. Duboković: Kuća pjesnika P.H. u Hvaru, Vijesti br. 4/62), pa Lucić-Paladinić, i onda zapadno od glavnih gradskih vratiju opet Piretić-Hektorović (Leporini).

svoj prostor i grade svečanu dvoranu, čiju smo ubikaciju u ovom članku pokazali.

Kada su Benediktinke kasnije, između dva rata, stekle i onaj teren što se prostire od njihove granice iz 1883. na gradskim zidinama (koje su postale njihova granica kada su kupile staru općinu), do stepeništa za Gojavu, i obuhvaća i kuću Tocilj, otvorile su mala vrata u zidinama, da bi mogle i ovu, treću akviziciju, materijalno spojiti sa samostanom. Tako one danas posjeduju teren što se prostire iznad novosagrađene ulice (one od općine naređene Higijeničkom društvu 1881), od starog samostana zapadno preko zidina do stepeništa za Gojavu, a sjeverno do ulice koja izlazi iz gradske bočne kule nešto malo na višem planu, uključiv i kuću Tocilj, danas restauriranu, koja nosi br. čest. zgr. 65. Time je sav teren iznad hotela Palace, zajedno sa starom općinom, postao vlasništvo Benediktinskog samostana.

Ovime smatramo da smo opisali metamorfozu koja je na prelazu iz XIX u XX v. nastala na terenu starog kneževog dvora u Hvaru, i objasnili način kojim je arhitektonski najinteresantniji dio grada Hvara osiromašen. Ova nas konstatacija dovodi do zaključka, kad gledamo stvari današnjim kritičkim očima, da je ovaj kompleks mogao biti priveden novoj svrsi s manje devastacije.

Ali fali još nešto. Rekli smo, da je providurski čvor izbio iz gradskih zidina nadogradnjama koje su počele u XV v., te da je na tom jugozapadnom uglu grada nadomjestio dio gradskih zidina. Ali danas, kad je dobar dio zgrada s ovog mjesta porušen, gradske zidine su ostale krnje, njima fali onaj dio što bi trebao ići od stare općine do sat-kule. Objasnjeno je za ovo pomanjkanje dijela zidina je u tome, što su zidine baš na tom prostoru bile substituirane providurskim čvorom, koji je djelomice nestao, pa danas nema ni dijela zidina ni dijela zgrada, koje su zidinski ugao ispunjale. Za to o tome moramo još kazati nekoliko riječi.

Gradski zid sa podnice lako slijedimo, jer ide paralelno s trgom, iza reda kuća koje imaju fasade orijentirane na trg. Proteže se od vratiju kod biskupove palače (koja su datirana sa 1454), do sat-kule. Zid svršava sat-kulom, zatvarajući na tome mjestu malo dvorište ss. Kuzme i Damjana.

S druge zapadne strane spušta se zidna kortina sa tvrđave i završava s opisanom starom općinom, čiji zapadni zid tvori, u koliko je ova naslonjena na zidine. Između te dvije točke — stare općine, i sat-kule, — nema zidina, grad je otvoren. Zašto? Jer je izgradnja kroz stoljeća providurskog sklopa, koji smo ovdje nastojali opisati, zidine na tom mjestu nekako erodirala, ali ih je istodobno nadomjestila. A sada, kad su zgrade i zidovi dobrim dijelom porušeni, ostala je rana na gradskom zidu i mi dobijamo dojam da na tom mjestu grad nije bio osiguran, sve dok ne upoznamo raniji izgled ovog mjesta.

Jer na tome mjestu stajala je čest. 66, čiji istočni zid, što su ga tvorile zidine, je porušen. Nadalje bila je tu čest. br. 67, sa gornjom i donjom kulom, loža na čest. zgr. 68 i sat-kula na čest 82, koje su još jedine ostale, sa dijelom dvorišta (usporedi katastarski preris), na kojem je još danas kruna zdenca. Pošto je u tom sklopu loža bila ranjava nota, stajao je zid na krovu lože, u njenom zatiljku, između sat-kule i gornje kule (palazzo del conte), te time osiguravao kompleks prema jugu, i zatvarao dugoljasto dvorište s krunom bunara, koje je danas dobilo drugi manji oblik.

Ove zgrade nadoknađavale su pomanjkanje gradskog zida na jugozapadnom uglu grada. Odnosno bolje, gradski zid na tom mjestu bio je nadomješten gradnjama i nadogradnjama kneževog dvora, u toku stoljeća, koje gradnje su imale čvrst karakter i vršile odnosno mogle vršiti funkciju fortifikacije. Molimo čitaoca za izvinjenje radi čestog ponavljanja stvari, ali ponavljanje nam se čini apsolutno nužnim, radi objašnjenja postanka i funkcije ovog veoma kompliciranog arhitektonskog sklopa, od kojeg je danas ostalo malo. Reći ćemo za to još jednom drugim riječima, da su zdanja iz kompleksa kneževog dvora bila nadomjestak gradskog zida, što su ga ta ista zdanja, u svom razvitu, na tom mjestu grada nekako nagrizala, ali i substituirala. Sistem dvorišta, zidova i vratiju, držao je tako knežev dvor u vezi s unutrašnošću grada, ali mu je istodobno ostavljao otvoren izlaz prema vani na zapad.

Osiguranje što ga je kroz zgrade kneževa dvora imao grad bilo je adekvatno fortifikacionoj funkciji tvrđave i zidina, i na tom mjestu vjerovatno jače. Drugo je pitanje što su hvarske gradske zidine značile za obranu grada, obzirom na opetovane opomene, da je njihova obrambena vrijednost veoma mala. Mi ovdje naravno ne gledamo fortifikacije u njihovoj apsolutnoj vrijednosti, već analiziramo relativnu vrijednost učvršćenja kneževog dvora nasuprot gradskim zidinama kakve su one bile.

Zaključit ćemo napomenom, da providurski sklop nije bio okružen ugaonim kulama, kako kaže literatura, ali se sastojao od četiri, odnosno pet zgrada, koje su se nazivale kulama, a kao takve mogle su i služiti. To su bile preživjele sat-kula, pa srušene donja i gornja kula, i kula u kojoj je bila pretura 1829. (ne znamo kako je drugačije nazivati), koja — ova zadnja — je služila zajedno sa gornjom kulom kao okvir velikoj dvorani što se počela graditi 1466. Mi smatramo da ovima treba nadodati prvobitnu općinsku zgradu, našu staru općinu, i nazvati je petom kulom u sklopu providurskih zgrada na Hvaru.

ASPECT ANTERIEUR DE L'ENSEMBLE DES BATIMENTS QUI
CONSTITUAIENT LE PALAIS DU COMTE A HVAR

NIKO DUBOKOVIĆ

Dans l'angle sud-ouest des murailles de la ville de Hvar on commença, dès la fin du XIIIe. s., à construire un palais qui devait servir tant de résidence au Comte et Provéditeur- représentant politique de Venise dans la Commune de Hvar- que de chancellerie. Des constructions s'ajoutèrent à ce palais aux XVe. et XVIe. s. mais, faute de place dans la ville même, on les situa hors de l'enceinte, tout en les liant organiquement à l'ancien palais. Ces édifices étaient ainsi dénommés: tour supérieure (XVe. s.) et tour inférieure (XVIe. s.), tour de l'horloge et loge; les annexes étaient: cours, murs et jardins.

Ainsi, au cours des siècles, se forma le bel ensemble architectural qui subsista jusqu'à la fin du siècle passé.

Comme ces maisons arrivaient, faute de soins, à un état de délabrement complet, et ne servaient plus à leur destination, on ne savait qu'en faire, personne n'ayant le sens ni les moyens de les rendre utilisables. C'est ainsi qu'une association sanitaire (de tourisme) qui se constitua en 1868 décida de les acheter et d'y aménager un hôtel. Mais la plupart des bâtiments furent rasés au sol et remplacés par l'actuel Hôtel Palace, tandis que l'ancien palais du Comte celui du Moyen Age- en fut détaché et vendu à son tour aux Bénédictines, qui le firent entrer dans l'enceinte de leur monastère.

Ces modifications changèrent presque totalement l'aspect de cette partie de la ville au point qu'on ne pouvait plus avoir une idée de son état avant la vente et la démolition.

L'auteur de cet article s'est efforcé de décrire l'état primitif des lieux et d'expliquer le manque d'une partie de la paroi ouest de la muraille qui, aujourd'hui, paraît tronquée, tandis qu'en fait c'est l'ensemble des constructions comtales qui se trouvait à la place de la muraille manquante, et formait lui-même une sorte de forteresse.